

Yakınçağ Osmanlı Toplum Düşünürlerinde Servete Bakış

The View of The Philosophers of The Contemporary Ottoman Society

Melek YILDIRIM¹, Ramazan KILIÇ²

Öz

Servet kavramı, insanlığın var oluşundan bu yana sürekli olarak tartışılmaktadır. Bu nedenle, iktisatçılar da bu konu üzerinde durmuşlardır. İktisadın babası olarak kabul edilen Adam Smith “*Ulusların Zenginliği*” adlı eserinde servet kavramını detaylı olarak ele almıştır. Adam Smith’in servet ile ilgili düşünceleri, hem İslam düşünürlerinden olan Gazali ve İbn-i Haldun’u hem de Yakınçağ Osmanlı düşünürlerini etkilemiştir. Yakınçağ Osmanlı toplumunda servet ile ilgili görüşler, İslam düşünürlerinin görüşleri ile önemli benzerlikler taşımaktadır. Bu düşünürler; serveti genel olarak savurganlık olarak düşünmüşlerdir. Bu nedenle; lüks harcamalara ve servete olumsuz yaklaşım geliştirmişlerdir. Yakınçağ Osmanlı toplumunda düşünürler serveti, tasarruf yapılabilen, mübadele edilen, insanların ihtiyaçlarını karşılayan faaliyetler olarak görmüşlerdir. Bu düşünürler serveti daha geniş bir alan yayarak, aynı zamanda deniz, toprak ve havayı da servet kaynağı olarak görmüşlerdir. Yakınçağ Osmanlı toplumunda servete bakış genel olarak değerlendirildiğinde, insana fayda sağlayan, mutluluk veren ve iyi olan şeyler servet olarak kabul edilmiştir. Fayda sağlamayan, mutluluk vermeyen servet ise kötü olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Servet, Adam Smith, Yakınçağ Osmanlı Toplum, İslam Düşünürleri*

Jel Kodu: B10

Abstract

The concept of wealth has been constantly debated since the existence of humanity. Therefore, economists have focused on this issue. Adam Smith, considered the father of economics, has discussed the concept of wealth in detail in his book “The Wealth of Nations”. Adam Smith’s thoughts on wealth influenced both the Islamic thinkers Ghazali and Ibn Khaldun, as well as contemporary Ottoman thinkers. In modern Ottoman society, the views on wealth have similarities with the views of Islamic thinkers. These thinkers; wealth in general thought as extravagance. Therefore; they have developed a negative approach to luxury expenditures and wealth. In contemporary Ottoman society, thinkers saw wealth as activities that could be saved, exchanged, meeting the needs of people. These thinkers saw wealth as a source of wealth by spreading a wider area, as well as sea, land and air. In modern Ottoman society, when the view of wealth is evaluated in general, the things that provide benefit, happiness and good are accepted as wealth. Wealth that did not provide benefit and did not give happiness was evaluated as bad.

Keywords: *Fortune, Adam Smith, Modern Ottoman Society, Islamic Thinkers*

Jel Codes: B10

¹Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Melek YILDIRIM, Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: melekyildirim1409@gmail.com Orcid no: 0000-0002-5802-3171

²Prof. Dr. Ramazan KILIÇ, Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kütahya, Türkiye. E-posta: ramazan.kilic@dpu.edu.tr Orcid no: 0000-0002-2484-7471

Atıf/Citation: Yıldırım, M., Kılıç, R., (2018), Yakınçağ Osmanlı Toplum Düşünürlerinde Servete Bakış, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21/1, 100-113.

Extended Abstract

The concept of wealth has been used in many ways from history to the present day and has been continuously discussed. Economists, like other segments of society, have discussed this concept. Therefore; There are also important differences of opinion among economists regarding the meaning of the concept of wealth. In ancient and medieval societies, the concept of wealth was thought to be a favor given to people from God. With regard to the concept of wealth, the first views were mostly addressed by until Mercantilist” thinkers. Mercantilists think that wealth is made up of precious metals of gold and silver. Since precious metals were also regarded as money, Mercantilists first considered wealth as money. According to them, money consists of precious metals such as gold and silver. Physiocrats which emerged as a reaction to mercantilist thought; agricultural activities as a source of wealth. According to the Physiocrats; the source of wealth is agricultural products, and Surplus Value can only emerge as a result of agricultural activities. Most of the other activities were considered inefficient and infertile. Therefore, they have shown agricultural products as the only tax area.

After the Physiocrat thinkers, they became the “Classical Economists” that emphasized the concept of wealth the most. Classical economists; they saw all kinds of production as a source of wealth, especially industrial production. This thought, which developed in the same period with the Industrial Revolution, gave special importance to industrial production. The economic science which developed in this period examined how to have the quality of wealth. It can be said that the relationship between economics and wealth began with Adam Smith. Adam Smith considers the science of economics as a science of wealth in his Research on the Nature and Reasons of the Wealth of Nations ”. Because of this approach, in the past, the science of economics was called “İlm-i Serveti Mile” It is understood from this definition that the science of economics has a great deal of influence and relationship with wealth.

According to A. Smith, the essence of wealth is obtained by having economic goods. In order to have economic goods, the individual has to work. Therefore, Adam Smith does not consider agriculture and trade as a source of wealth. Adam Smith considers all “individual labor as wealth, which produces not only agriculture and trade but also the production of economic goods. A. Smith also shows wealth as economic goods. According to Adam Smith, national wealth consists only of material goods. For this reason, when he speaks of goods, it refers in particular to material goods.

According to Smith, national wealth means national income. The factor that contributes to the formation of national income is the Labor Factor. The importance of production is very important in increasing the products used to meet the economic needs. In other words, if goods are produced according to the use of labor in the market, the same wealth will be increased in an economy. According to Smith, the concept of national wealth does not come from money and agricultural activities, but from labor. People also increase the productivity of labor by division of labor. National wealth also increases due to the increase in labor productivity. Adam Smith stated that a country should produce and export products of which it is an expert, and that it should import goods from other countries that it cannot produce better than other countries.

Although the concept of division of labor was carried out by Adam Smith, the ancient Greek thinker Plato examined it before him. Plato expressed that if people produce according to their skills, production will be more, more effortless and more qualified. According to A. Smith, the source of wealth is labor, and since all labor is regarded as wealth, the division of labor will be developed as a result of economic activities. The extra production and sale of the goods and the enrichment of the division of labor and exchange by enriching it for this purpose provide the growth of the market area. Thanks to the division of labor, productivity will increase, an increase in production will be experienced and the society will be enriched gradually by increasing the production and consumption of the society. One of the major criticisms of Smith is that Smith has described the division of labor as an exchange. However, in order to exchange, goods must be circulated from hand to hand.

According to Adam Smith, the real reason for wealth is the possession of economic goods. He stated that in order to obtain these goods, people should work. For this reason, he did not see agriculture and trade as wealth. He saw the labor of people who had an impact on the production of products or economic goods as wealth. He stated that the division of labor is effective in the emergence of wealth

and that wealth will not increase through accumulation. He stated that thanks to the division of labor, there will be a lot of production and productive results. Smith saw wealth as labor, not gold and silver. According to him, all the wealth in the world was created by labor.

Ghazali, one of the Islamic thinkers, was a thinker with a significant contribution to economics. Ghazali, who does not think of wealth as one, has seen wealth as neither good nor bad. Ghazali viewed wealth as beneficial and harmful. Therefore, things that benefit are good, and things that do not benefit are treated as bad. Wealth according to Ghazali; It is considered as an element that protects the dignity of individuals and the well-being of body and soul. According to him, the individual should have four opportunities to protect his body. The first is health, the second is power, the third is beauty and the fourth is long life. Wealth also exists for the continuity of these opportunities.

Although he was not an economist, Ibn Khaldun became a thinker who explained his thoughts under economic titles thanks to his researches on economics. Khaldun, who states that wealth and wealth are created through labor, stated that the value of labor will change with the change of social life. Wealth according to Islam: as long as there is no theft, usury, zakat, charity, charity. Islam explained how to have wealth and use it under these conditions. In addition, the equitable income distribution of wealth and property is one of the important objectives of Islamic economic policy. Islam based zakat and reproduction on absolute judgments, while encouraging other things such as the spread of prosperity. It is stated that there is legal practice and encouragement in order to get the wealth by the people who are known and to spread it to the society.

The concept of wealth that Adam Smith mentioned in his book “The Wealth of Nations” influenced both the Islamic thinkers Ghazali and Ibn Khaldun and the contemporary Ottoman thinkers. In modern Ottoman society, opinions about wealth have similarities with Islamic thinkers. These thinkers generally considered wealth as extravagance. Therefore; they have negatively approached luxury expenditures and wealth. In contemporary Ottoman society, thinkers stated wealth as activities that could be saved, exchanged, and fulfilled the needs of people. They also saw sea, land and air as a source of wealth. When the view of wealth is evaluated in general, the things that provide benefit, happiness and good are accepted as wealth. Wealth that does not provide benefit and does not give happiness is considered as bad. Wealth is considered as a positive and beneficial element of happiness.

Modern Ottoman thinkers saw wealth as a tool that only helped to meet the needs of individuals. According to these thinkers, wealth was seen as a tool, not a purpose. The wealth of mercantilists criticized the idea of gold and silver, and the source of wealth was thought to be the promotion of industry and the development of trade. Everything that carries benefit and value has been seen as wealth. However, it is necessary to be able to make savings and change in order to have the benefit and value of wealth. They stated that once the fortune was won, it could not be replaced again.

GİRİŞ

Adam Smith, Yakınçağ Osmanlı toplumunda birçok düşünürü etkilemiş ve servete yönelik fikirlerinin oluşmasına öncülük etmiştir. Bu çalışmada, Yakınçağ Osmanlı toplum düşünürlerinde servete bakış ve servet kavramına büyük katkısı olan Gazali ve İbn-i Haldun'un servet hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Bu makalede sadece Gazali ve İbn-i Haldun'a yer verilmesinin sebebi İslam düşünürleri içerisinde servet kavramı üzerinde en çok duran isimlerdir.

1. İSLAM DÜNYASINDA İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİ VE SERVET KAVRAMI

1.1. Muhammed El- Gazali

Asıl adı Ebu Hamid Muhammed bin El- Gazali'dir ve Tus şehrinde dünyaya gelmiştir (Güzel, 1998: 9). Gazali'nin babası yün satımıyla uğraştığı için aileye Gazali ismi verilmiştir. Gazal kelimesi de iplik oluşturmak anlamında kullanılmıştır (Numani, 1972: 11).

Gazali, dini ahlaki yaşam ile iktisadi yaşam birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve bunu sağlayan unsurun da insan olduğunu söylemiştir. Ona göre bu iki yaşamın konusu insandır. Ancak Gazali, meseleyi en çok dini ahlaki boyuttan ele almıştır. Asıl ilgi alanının din ahlak olduğu sonucuna varmıştır. Ahlakın esasını din oluşturmaktadır. Bireylerin ahlaki boyutta düzen sağlamasında din etkili olmuştur. Ahlak bozulduğu zaman da iktisadi ahlak da bozulmaktadır. Şundan dolayıdır ki ahlak bozulduğunda bireyler vicdanlarını dinlemek yerine midelerinin sesine yöneleceklerdir (Coşkun, 1988: 210).

Gazali'nin döneminde çift maden standardı (bimetalizm) yürürlüktedir. Gümüş paralara "dirhem", altın paralara da "dinar" denilmektedir. Gazali'nin iki nakit olarak bahsettiği dinar ve dirhemdir. Gazali, dinar ve dirhem değeri olmayan bir taştan ibaret olduğunu söylemiştir. Ancak insanların vazgeçemeyeceği şeylerden birisi olmuştur. Örneğin, safran otuyla deveye binmek isteyen bir insan ile kendi işine yaramayan bir devesi olan iki insanın ihtiyaçlarını karşılaması için safran ve deveyi değiştirmeleri gerekmektedir. Ancak bunu yapmak için miktarları belirlemeleri gerekir. Bir başka örnekte, elindeki kıyafetlerle ev almayı isteyen kişinin de durumu aynı olacaktır. Gazali, bu durumun zor olduğunu belirtmiştir.(Orman, 2014: 156-157).

Gazali de Adam Smith gibi işbölümü ve uzmanlaşma üzerinde durmuştur. Ona göre, bireylerin ihtiyaçlarını sağlayan çalışma, ibadet sayılmaktadır (Savaş, 2007: 134-135).İnsanların çalışarak emek harcadığını ve bu emek sayesinde de kendi gereksinimlerini karşıladığını vurgulamıştır.

Servete bakış açısına bakıldığında, Gazali serveti tek düşünmemiştir. Ona göre servet ne iyi ne de kötüdür. O servete faydalı ve zararlı olarak değerlendirdiği için, fayda sağlıyorsa servet iyi, fayda sağlamıyorsa serveti kötü olarak yorumlamıştır (Orman, 2014: 95).

Gazali serveti; bireylerin saygınlığını, vücut ve ruh esenliğini koruyan bir öge olarak düşünmüştür. Ona göre bireyin vücudunu koruması için dört olanağı bulundurması gerekmektedir. Bunlardan birincisi sağlık, ikincisi güç, üçüncüsü güzellik, dördüncüsü de uzun yaşamdır. Servet de bu olanakların sürekliliği için bulunmaktadır. İyiliği veya kötülüğü araç olarak ifade etmektedir. Çünkü birey, serveti kendisi için ya da ibadeti için kullanmaktadır. Kendisinin yapamayacağı, yetişemeyeceği işlere başka birini tutarak ibadete vakit ayırmış olur. Servetin kötü yanı ise, bireyi isyana sürükleyebilmesidir. Çünkü isyana sürüklenen insan ibadetini yapamamaktadır. Servet ile zehir arasında ilişki kuran Gazali, zehrin yeterli kullanılmasında doktorun elindeki ilaca benzetmiştir. Nasıl kullanacağını bilmeyen bir insana da belaya sebep olacağını söylemiştir. Bu yüzden servetin hem fayda sağladığını hem de zarara yola açtığını dile getirmiştir (Coşkun, 1988: 210-211).

Adam Smith'in servete bakışı emek yani çalışmaktır. Mala nitelik kazandıran, ona şeklini verip faydalı olmasını sağlayan şeyin emek olduğunu belirtmiştir. Gazali de Smith'in görüşüne yakın olarak serveti fayda sağlıyorsa iyi fayda sağlamıyorsa serveti kötü olarak yorumlamıştır.

1.2. İbn-i Haldun

İbn-i Haldun, üretmenin, bireyi diğer canlılardan farklı kılan bir özellik olduğunu düşünmüştür. Hayvanların gereksinimlerini karşılamak için üretim faaliyetinde yer alması gerekmez çünkü onlara çevredeki her şey hazır olarak gelmektedir. Ancak insan için aynı şey geçerli değildir. İnsanlar, çevresinde hazır olanları üretim aşamasından geçirmeye mecburdur. İnsanların geçimlerini sağlamada üretimin olması gerektiğini vurgulayan Haldun, insanın iktisattan ayrı düşünülmeceğini ifade etmiştir (Kozak, 1999: 21).

Haldun'a göre iki üretim tarzı bulunmaktadır. Birincisi, Bedevilik (Göçebelik): Burada bedevilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için tarım ve hayvancılık yaptıklarını belirtmiştir. Bu yüzden bedevilerin köylerde yaşaması zordur. İkincisi, Hazerilik (Yerleşiklik): Haldun'a göre hazerilik yerleşme anlamına gelmektedir. Ona göre bu evre tüketim evresidir. Bolluk ve refahı ölçülü olarak tüketime dayanmaktadır. Hazerilerin bedevilere göre kazançları daha fazladır. Çünkü onlar daha iyi yaşam sürdürmektedirler. Daha fazla kazanç elde ettikleri için yaşam koşulları da genişlemiş olur (Hassan, 2011: 147-150). Haldun, dinsel yaşam ile kentleşme

arasında zıtlık olduğunu belirtir. Kentleşmeye bağlı olarak dini boyutun zayıfladığını ifade eder. Yani bolluk ve tokluk ona göre fayda sağlamamaktadır (Bağce,2005: 201).

Bireylerin ihtiyaçlarını sağlayan şeyin işbölümü olduğunu söyleyen düşünür, bireylerin ihtiyaçlarını gidermek için farklı iş bölümlerinde çalıştıklarını ve ticaret sonucunda sahip oldukları malları paylaştıklarını açıklamıştır. İnsanoğlunun ihtiyaçlarını gidermesinde ticaretin önemli olduğunu vurgulamıştır (Falay, 1978: 20). Haldun da Smith gibi işbölümünün önemli olduğunu vurgulamıştır.

Nüfusun fazla olmasından yana olan İbn-i Haldun, nüfusun fazla olmasında bir sakınca olmadığını ifade etmiştir. Çünkü nüfusun miktarı ile üretim birbiriyle bağlantılıdır. Haldun'a göre üretim çok olduğunda nüfus artacak buna bağlı olarak da refah seviyesi de yükselmiş olacaktır. Üretim arttığında nüfus çoğalmakta ve böylece ülke zenginleşmiş olacaktır (Özgüven, 1992: 43).

Haldun serveti, emeğin artmasıyla servetin de çoğalıp artacağını ifade etmiştir. Servet ve zenginlik toplumun yaşamında bolluk, geçim rahatlığı vermenin yanında evlerini güzelleştirmeye, süslü giyinmelere vs. itecektir (Hassan, 2011: 153). Ayrıca onur ve rütbe sahibi olmanın servet elde etmeyi kolaylaştırdığını ifade etmiştir. (Hassan, 2011: 157). Yani Haldun, servetin evleri güzelleştirmek ve süslü giyinmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Onun dışında servetin iyi bir şey olmadığını ifade etmiştir. İslam'a göre serveti ise; hırsızlık, tefecilik yapılmadığı sürece zekât, sadaka, yardım gibi amaçlarla sahip olunduğunu belirtmiştir (Ayengin, 2003: 658). Haldun, nüfus ve emekteki artışı servet kaynağı olarak görmektedir.

2. YAKINÇAĞ OSMANLI TOPLUM DÜŞÜNÜRLERİ

1860 yılında Yeni Osmanlılar adında düşünürler ortaya çıkmıştır. Yakınçağ Osmanlı toplumu aslında Yeni Osmanlılar olarak da anılmaktadır. Bu dönemin düşünürleri yeni fikirler ortaya koyup bu fikirlerinin sonuna kadar arkasında olmuşlardır ve fikirlerini gazete yoluyla bildirmede ayak diremişlerdir (Yiğit, 2014: 14).

2.1. Namık Kemal

Asıl adı Mehmet Kemal olan düşünür'ün Divan şiiri yazması nedeniyle adı Namık Kemal olarak anılmıştır (Aydın, 2013: 452).

Dış borçlar ve kapitülasyonlar üzerinde duran Namık Kemal, alınmış olan borçların lüzumsuz yere harcandığını ifade etmiştir. Bütçe açığının da iç borç ve tasarruf yapılarak giderilmesi

gerektiğini savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin de dış borç almasını sürekli eleştirmiştir ve iç borç alınmasını dile getirmiştir. Böylece ekonomiye daha faydalı olunacağını belirtmiştir (Çadırcı, 1991: 46-47).

Namık Kemal, Osmanlı ekonomisine yazmış olduğu yazılarda iktisadi bakımdan liberal bir düşünceyi benimsemiştir ancak vatanın çıkarı söz edildiğinde milliyetçiliği savunmuştur (Kaplan, 2011: 71). Namık Kemal'in, bazı düşüncelerinde serbest ticaretin tarafında *bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler*, bazı düşüncelerinde de merkantilistlerin tarafında olduğu anlaşılmaktadır. Kemal'in liberalist yönü daha ağır basmaktadır (Sayar, 2000: 352).

Namık Kemal gibi diğer düşünürlerin Batı'ya olan ilgisi aslında onların sanayide gelişmeleri ve onlarda olan makinelerin bizde niye olmamasıdır. Namık Kemal, Batı'ya benzemek yerine onların hünerlerini almak gerektiğini belirtmiştir (Yiğit, 2014: 19).

Özellikle Namık Kemal, Osmanlı toplumunun nüfusunun artmasından yana olmuştur. Çünkü Avrupalı devletlere benzer kalabalık bir nüfus olunacağını belirtmiştir (Kaplan, 2011: 73). Malthus'un görüşüyle karşılaştırıldığında, Malthus nüfusun hızlı artışından yana olmamıştır. Çünkü nüfus artışı ile birlikte yoksulluk ve kıtlığın oluşacağını belirtmiştir. Namık Kemal ise nüfusun artmasında bir sakınca olmadığını açıklamıştır.

Servet hakkındaki yorumuna bakıldığında, Namık Kemal, liberal kapitalizmi savunduğundan ona göre altın bir araçtır, servet de insanların gereksinimlerini karşılama konusunda yardımcı olan şeydir. Namık Kemal'in merkantilist düşünürlerle ortak olduğu ifade edilmektedir ancak Namık Kemal'i bir merkantilist olarak görmek yanlış olur (Çakmak, 2011: 124). Namık Kemal, merkantilistlerin savunmuş olduğu, servet altın ve gümüş madenlerden oluşur görüşünü kabul etmemiştir. Kemal'e göre servet sadece insanların arzularını gerçekleştirmesini sağlayan bir araç durumundadır.

2.2. Sakızlı Ohannes Paşa

Ohannes Paşa'nın önemli eserlerinden biri olan *Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel* adlı çalışmasında *İlm-i Servet* denilmesinin sebebi Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği adlı eserini hatırlatmak olmuştur (Kaplan, 2011: 60).

Ohannes Paşa, ticaret ve sanayide serbestlik ilkesini savunmuştur (Karaoğlu, 2013: 285). Liberal kapitalizmi savunan Ohannes Paşa; sermayeyi, faydalı ve kıymetli olan üstelik tasarruf ve değiş tokuşun yapıldığı her şey olarak açıklamıştır (Çakmak, 2011: 140).

Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesini doğru görmeyen Sakızlı Ohannes Paşa, sanayileşmeyi

savurganlık olarak düşünmüştür ve Osmanlı'nın tarım ülkesi olarak devam etmesini belirtmiştir (Cengiz, 2012: 24-25). Namık Kemal gibi Ohannes Paşa'da Osmanlı'nın sanayileşmesini doğru görmemiştir.

Ohannes Paşa, fizyokratların servetin kaynağı hakkındaki düşüncesini kabul etmemiştir ancak fizyokratların "*Laissez faire –Laissez passer*" ilkesini benimsemiştir. (Sakızlı Ohannes, 2015: 35). Sermayenin birikimle oluştuğunu söyleyen Ohannes Paşa, birikimin ise tasarrufla yapılacağını açıklamıştır (Çavdar, 1992: 58).

Özel mülkiyet ve ticaretin özgür bırakılmasını savunan Ohannes Paşa, bunların sağlanması sonucunda bireylerin maddi refahı ve servetinde artışlar yaşanacağını vurgulamıştır (Sayar, 2000: 367).

Servete bakış açısına bakıldığında Ohannes Paşa, merkantilistlerin serveti altın ve gümüş olarak görmesini eleştirerek, servetin kaynağının sanayinin özendirilmesi ve ticaretin gelişmesi olarak düşünmüştür ve paranın servet olarak kabul edilmemesi görüşüne yani Klasik düşünürlerin fikrine dayanmaktadır. Ohannes Paşa da Adam Smith'in görüşüne benzer bir yorum yaparak, paranın sadece gereksinimleri gidermede yardımcı olduğunu ve servet belirtmediğini ifade etmiştir (Karaoğlu, 2013: 286).

Ohannes Paşa'ya göre servet, fayda ve değer barındıran her şeydir. Ancak servetin fayda ve değer içermesi için tasarruf ve mübadele edilebilir olması gerekmektedir. Böylelikle Ohannes Paşa Klasik İktisatın servet tanımını doğrudan kabul etmiştir (Çavdar, 1992: 55). Liberal kapitalizme bağlılığından dolayı Ohannes Paşa'ya "*Osmanlı'nın Adam Smith'i*" denilmektedir (Çakmak, 2011: 158).

2.3. Mehmet Cavid Bey

İlm-i İktisat (İktisat İlmi) adlı yapıtıyla ünlenmiştir (Karaman, 2001: 7-8). Mehmet Cavid Bey de Ohannes Paşa gibi klasik liberal devletin olmasını dile getirmiştir (Karaman, 2001: 14). Sermaye olmazsa emeğin de olamayacağını, sermayesiz toplumda emeğin boşa gideceğini belirtmiştir. Sermaye sayesinde ülkeye medeniyetin girdiğini, toprağın sermaye sayesinde işlendiğini, fabrikaların sermaye sayesinde açıldığını, sermaye sayesinde ticaret yerlerinin açıldığını ifade etmiştir. Ülkede sermaye varsa emekçilerin yoksulluktan kurtulacağı görüşünü de savunmuştur (Toprak, 1982: 24). Cavid Bey'in bu sözlerinden anlaşılacağı üzere sermaye olmadan Osmanlı toplumunda bir gelişme bir ilerleme olmayacağı anlaşılmaktadır. Sermayeye büyük önem veren Cavid Bey, sermayesiz bir toplumu emeksiz bir toplum olarak görmektedir.

Cavid Bey, servetin emekten oluşmadığını belirtmiştir. Emekten başka bir kaynağı olduğunu düşünen Cavid Bey; servetin, keşif ve icatların birleşiminden oluştuğunu düşünmektedir. Cavid Bey, keşif ve icadın birleşimini emek ile ilgisi olmadığını belirtmiştir (Çakmak, 2011: 178). Cavid Bey serveti, “*Les biens economique*”, ekonomik malların toplamı olarak ifade etmiştir. Cavid Bey, servet kavramını Fransızca olarak açıkladığı için bu kavramlar Türkçeye yeni girmiştir (Çavdar, 1992: 88).

2.4. Ahmet Mithat Efendi

Ahmet Mithat Efendi, liberal kapitalizmin kabul edildiği dönemde müdahaleci kapitalizmden yana olmuştur (Çakmak, 2011: 181).

Bilimde ilerlemenin olması gerektiğini düşünen Ahmet Mithat Efendi, dinin arka planda olmasını doğru görmemiştir. Ona göre, dini kabul etmeyen Avrupalılar, manevi bir eksiklik yaşayarak intihar etmeye başlamışlar hatta ailelere ve topluma gözdağı vermişlerdir. Toplumda böyle şeylerin yaşanması Osmanlı toplumunda da yaşandığını ifade etmiştir (Yiğit, 2006: 29).

Ahmet Mithat Efendi de merkantilist düşünceyi savunmuştur. Müdahaleci kapitalizmi kabul eden düşünürler merkantilist düşünceye yakın fikirler ortaya koymuştur. O halde Ahmet Mithat Efendi de müdahaleci kapitalizmi savunduğu için merkantilistlerin düşüncesine yakın fikirler üretmiştir. Müdahaleci kapitalizmi savunmasının sebebi, dış ticarete liberalizmi eleştirmiş ve yerli sanayinin korunmasında Osmanlı ekonomisinin dış ticaret açığında azalmalar görüleceğini ifade etmiştir. Lüks tüketim mallarında fazla vergi alınmasını isteyen Mithat Efendi, Osmanlı toplumu için lüks tüketimlerin probleme yol açacağını ifade etmiştir. Bundan dolayı Mithat Efendi, çalışmaya ve tasarruf etmeye önem vermiştir (Çakmak, 2011: 185-193).

Ahmet Mithat Efendi serveti, güneşin vermiş olduğu ısı, denizin suları, toprak vs. bunların hepsi ona göre birer servettir. Ona göre doyum noktasına ulaştıran, bireyleri kötü şeylerden koruyan, hem maddi hem manevi ihtiyaçların karşılanmasında yardımcı olan her şey servettir (Ülken, 1994: 121). Bu tanımından da anlaşılacağı üzere, havayı, toprağı, suyu, bitkiyi, güneşi servet olarak düşünmüştür. Ona göre, fayda sağlayan insanların işine yarayan her şey birer servettir.

2.5. Akyiğitzade Musa Bey

Musa Bey, Kazanlı olduğundan “*serbest ticaret*” kavramı yerine “*azadegi ticaret*”i kullanmıştır (Çakmak, 2011: 196).

Akyiğitzade korumacılık olmadan sanayileşmiş bir ülkenin de olmayacağı görüşündedir. Osmanlı Devleti de sanayileşmek istemiştir. Akyiğitzade'ye ticareti kendi haline bırakılmasından mı ya da korumacılığın mı ülke için fayda sağlayacağı sorulduğunda memleket için korumacılık şarttır cevabı alınmıştır (Toprak, 1982: 106-107).

Ödemeler Bilançosu kavramı üzerinde duran Musa Bey, bir ülkede ithal edilen mal miktarının, ihraç edilen malın miktarından fazla olmasının ülkenin servetinde artış yaşanmayacağı görüşündedir. Ancak bir ülkenin dış borçları üzerine kurulmuş olmasından dolayı böyle bir ticaret dengesinin oluşması Musa Bey'e göre mantıklıdır. Bir ülkenin alacağı, borcundan fazla olduğu durumda o ülkede servet artışı yaşanacaktır (Çakmak, 2011: 198-199). Musa Bey, ülkenin alacağı borcundan fazla ise, servet iyidir; çünkü servette artış yaşanacaktır. Tam tersi durumda ise servet kötüdür; çünkü servette azalma meydana geleceğini ifade etmiştir.

2.6. Ahmed Cevdet Paşa

Ahmed Cevdet Paşa, devlet felsefesinde devletin üç çağdan ilerlediğini belirtmiştir. Bunlar, serpilme, duraklama ve çöküştür. Politika adamları ve hukukçular devletin çağdan çağa geçmesine dikkat etmişlerdir. Ülgener'in düşüncesine göre Cevdet Paşa, geçiş alanlarında hızlı değişimi doğru görmemiştir. Bu görüş Cevdet Paşa'nın hukuk anlayışından ve devlete yönelik bilgisinden kaynaklanmaktadır. Ahmed Cevdet Paşa, merkantilist düşünürlerden farklı olarak iç ticaret ve dış ticaret faaliyetlerinin hazırlanmasında liberalizme dayandığını ifade edilmiştir (Özkiraz, 2000: 84-85).

Cevdet Paşa devletin, hızlı ve aceleci karara varırsa sosyal hayatı, zarara uğratabilir. Cevdet Paşa geçiş dönemlerinde hızlı değişimlere sıcak bakmamıştır (Ülgener, 2016: 135).

Devlette zenginlik ve lüksün artmasının devleti daha da yaşlandırdığını belirten Cevdet Paşa, devleti insana benzeterek devletin de insanlar gibi davranış sergilediğini belirtmiştir (Oğuz, 2014: 178). Bu yüzden serveti iyi olarak görmemiştir.

Ahmed Cevdet Bey, servetin ve refahın kaynağını milli üretim kaynakları olarak görmüştür (Ülgener, 2016: 148).

SONUÇ

İslam düşünürlerine göre servet ne iyi ne de kötüdür. Konuyu, daha çok dini boyutta ele almışlardır. İslam düşünürlerinden İslam düşünürlerinden olan Gazali de bu görüşe katılmıştır. Ona göre, servet tek değildir. Gazali, serveti fayda verip vermediğine göre

yorumlamıştır. Eğer servet fayda sağlıyorsa yararlıdır, fayda sağlamıyorsa yararlı değildir demıştır.

Gazali serveti, insanların saygınlığını kazanan, vücut ve ruh sağlığını koruyan bir unsur olarak görmüştür. İnsanların vücutlarını koruyabilmeleri için de sağlık, güç, güzellik ve uzun bir yaşamın olması gerekmektedir. Servet de bunların devamlılığı için gereklidir. Servetin saygınlığını koruması için ilk olarak; hediye, eğlence ve armağan edilen şeyler şeklinde insanlara saygınlık kazandırır. İkinci olarak, servet sahibi saygınlığını, şairlerin yergisinden, görgüsüz insanların zarar vermesinden korumaktadır. Gazali'ye göre servet, iyi veya kötü değildir. O iyiliği ve kötülüğü araç olarak belirtmiştir. Zira insanlar, serveti kendisi için veya ibadeti için kullanır. Kendisinin yapamayacağı, vaktinin yetmediği işlere başka birisini tutup ibadetine vakit ayırmış olur. Bu servetin iyi yanıdır. Kötü yanı ise, insanları isyan ettirmesidir. Çünkü ibadetlerini yerine getirmemiş olurlar. Bunu güzel bir örnekle açıklayan Gazali, servet ile zehir arasında bir benzetme kurmuştur. Zehrin gerekli kullanılmasında doktorun elindeki ilaçla benzerlik kurmuştur. Kullanmasını bilmeyen insana zarar verir, kullanmasını bilene de fayda vermektedir. Bu yüzden gazali, servetin hem faydalı hem de zararlı olduğunu ifade etmiştir.

Bir diğer İslam düşünürü İbn-i Haldun, devlet yönetiminde rütbeli olmak ile kişi servet sahibi sayılmış olmaktadır. Onur ve rütbe sahibi olmak servet sahibi olmayı kolaylaştırmaktadır. İbn-i Haldun serveti; hırsızlık, tefecilik yapılmadığında zekât, sadaka, yardımda bulunarak elde edildiğinde meşruiyet kazanır. Servet ve mülkiyetin adaletli dağılımının İslam İktisadının en önemli özelliği olduğunu belirtmiştir.

Yakınçağ Osmanlı düşünürlerinden olan Namık Kemal, liberal kapitalizme önem verdiği için altını bir araç olarak görmüştür. Servetin de bireylerin ihtiyaçlarını karşılamasında yardımcı olduğunu belirtmiştir. Bilindiği gibi merkantilistler serveti altın ve gümüş olarak görmüşlerdir. Ancak Namık Kemal bu görüşü eleştirerek serveti sadece bireylerin ihtiyaçlarını gidermede yardımcı olan bir araç olarak görmüştür.

Yakınçağ Osmanlı düşünürlerinden Ohannes Paşa da Namık Kemal gibi merkantilistlerin serveti altın ve gümüş fikrini eleştirmiş ve servetin kaynağını sanayinin özendirilmesi ve ticaretin gelişmesi olarak düşünmüştür. Ohannes Paşa, A. Smith gibi parayı servetten saymamaktadır. Üstelik Smith gibi, paranın yalnızca ihtiyaçları gideren bir araç olarak görmüştür.

Ohannes Paşa serveti, fayda ve değer taşıyan her şeyi servet olarak görmüştür. Fakat servetin

fayda ve değer taşıması içinde tasarruf ve değişim yapılabilir olması şartı bulunmaktadır. Eğer bunlar yapılabilirse servet sayılmaktadır. Ohannes Paşa Klasik İktisatın servet tanımını doğru bulmaktadır.

Bir diğer Yakınçağ Osmanlı düşünürlerinden olan Cavid Bey, Adam Smith'in serveti, emek kabul etmesini eleştirmiştir. Servetin emekten başka bir kaynağı olduğunu düşünmüştür. Ona göre servet iktisadi malların toplamından oluşmaktadır.

Osmanlı düşünürlerinden olan Ahmet Mithat Efendi'nin servet anlayışı diğer Osmanlı düşünürlerinden çok farklıdır. O, güneşi, deniz sularını, toprağı servet olarak görmüştür. Mithat Efendi, insanları kötü şeylerden koruyup hazza ulaştıran maddi ve manevi gereksinimleri gidermede yardım eden her şeyi servet olarak düşünmüştür. Aslında Ahmet Mithat Efendi doğada olan şeyleri servet olarak görmüştür. Bunlar; insanlara fayda sağlıyorsa servettir. Örneğin, bitki, güneş, toprak, hava, su vb. insanlara fayda sağlamaktadır. Öyleyse bunların tümü servet olarak düşünülmektedir.

Merkantilistlerin savunmuş olduğu, servet altın ve gümüşten oluşur, görüşünü eleştiren Ahmet Mithat Efendi, servetin altın ve gümüş bolluğundan oluşmadığını ifade etmiştir. Mithat Efendi daha çok Adam Smith'in servet düşüncesine benzer görüşler ifade etmiştir. Mithat Efendi sermayeyi, birikmiş emekten meydana geldiğini belirtmiştir. Böylece birikmiş emeği de servet olarak düşünmüştür.

Yakınçağ Osmanlı İktisat düşünürlerinden olan Akyiğitzade Musa Bey, ithal mal ihraç edilen malın miktarından fazla olursa ülkede servet artışı olmayacağını belirtmiştir. Ülkenin alacağı, borcundan fazla olursa o ülkede servet artışı olmuş olur. Yani Akyiğitzade Musa Bey, ülkede borçtan çok alacak fazla olursa servet iyidir görüşünü benimsemiştir.

Sabri Ülgener'in özellikle üstünde durduğu devlet adamlarından birisi Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa'ya göre büyük devletlerin oluşması işbölümünün sağlanmasıyla oluşacaktır. Böylece ihtiyaçların çeşidi ve refah da artmış olacaktır. Servete devlet yönünden yaklaşan Cevdet Paşa, devlette lüks ve servet artığında devleti insana benzeterek yaşlandığını belirtmiştir. Demek oluyor ki Cevdet Paşa'ya göre servet kötüdür. Ahmet Cevdet Paşa, servet ve refahın kaynağını üretim faktörleri olan emek, sermaye, girişimci ve doğa olarak ifade etmiştir.

Genel olarak bakıldığında Yakınçağ Osmanlı Toplum Düşünürlerinin servetin fazlasını savurganlık olarak düşünmüşlerdir ve Osmanlı toplumunun sanayileşmesini doğru görmeyerek, tarım ülkesi olarak kalmasını ifade etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2013). Namık Kemal’de Terakki ve Maarif Düşüncesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53, 2, ss. 451-477.
- Ayengin, T. (2003). İslam’da İktisadi Hayatın Ahlaki Boyutu. *İslami Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, ss. 648-659.
- Bağce, H.E. (2005). “İbni Haldun’un İdeoloji Kuramı: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 8, Sayı:31, ss. 199-214.
- Cengiz, S. A. (2012). Maliye Nazırı Mehmet Cavid Bey Dönemi (1908-1926) İktisadi- Mali Görüş ve Uygulamaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Coşkun, A. (1988). Gazali’nin Ahlak ve İktisat Görüşü. *Ebu Hamid Muhammed El- Gazali 1058-1111*. Ahmet, Hulusi, Köker, (Ed.), Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, ss.201-217.
- Çadırcı, M. (1991). “Namık Kemal’in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Ankara, ss. 39-52.
- Çakmak, D. (2011). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi Societas ve Universitas Gerilimi*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Falay, N. (1978). *İbni Haldun’un İktisadi Görüşleri*. İstanbul Üniversitesi No:2420, İktisat Fakültesi No: 409, Maliye Enstitüsü No: 58, İstanbul.
- Güzel, A. (1988). Gazali’nin Hayatı ve Eserleri. *Ebu Hamid Muhammed El- Gazali 1058-1111*. Ahmet, Hulusi, Köker, (Ed.), Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, ss. 9-19.
- Hassan, Ü. (2011). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Kaplan, M. Y. (2011). Osmanlı’da Tanzimat Sonrasında İktisadi Düşünce ve Namık Kemal. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kırıkkale.
- Karaman, D. (2001). *Cavid Bey ve Ulum-i İktisaddiye ve İçtimaiye Mecmuası*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Karaoğlu, Ö. (2013). İktisadi Düşünce Tarihimizde Bir Sayfa: Mecmua-i Fünun. *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 277-304.
- Kozak, İ. E. (1999). *İnsan-Toplum-İktisat, İbn Haldun’dan Yola Çıkılarak Yönlü Bir Tahlil Denemesi*. Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Numani, Ş. (1972). *İslamın Fikir Kılıcı Gazzali’nin Bütün Cepheleri ile Hayatı ve Eserleri*. Karaca, Yusuf, (Çev.), İstanbul: Baytan Kitabevi, Özdemir Basımevi.
- Oğuz, M. (2014). *Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Orman, S. (2014). *Gazali’nin İktisat Felsefesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özgüven, A. (1992). *İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkiraz, A. (2000). *Sabri F. Ülgener’de Zihniyet Analizi*. Ankara: A Yayınevi: 3, Çağdaş Türk Düşüncesi.
- Sakızlı O. (2015). *Osmanlı’da Modern İktisadın İzinde: 1 Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel*. Dıñoırođlu, Filiz, Genç, Hamdi, Özgür, M. Erdem, (Çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları:

615.

Savaş, V. F. (2007). *İktisadın Tarihi*. Ankara: Siyasal Yayınevi.

Sayar, A. G. (2000). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Toprak, Z. (1982). *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*. Ankara: Yurt Yayınları.

Ülgener, S. (2016). *Makaleler*. İstanbul: Derin Yayınları.

Ülken, H. Z. (1994). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Yiğit, E. (2014). Modernite Eleştirisi ve Namık Kemal’in Dini ve Siyasi Görüşleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çorum.

Yiğit, H. Ş. (2006). Türk Düşünce Tarihinde Ahmet Mithat Efendi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.